

Ebû Yûsuf'un Hapishanelerin İdaresi ve Mahbûslar Konusunda Abbasi Halifesi Hârûn er-Reşîd'e Tavsiyeleri

Abu Yusuf's Advices to Abbasid Caliph Harun ar-Rashid on the Administration of Prisons and Prisoners

Abdulkadir YILMAZ

<https://orcid.org/0000-0001-8404-5369>

akadiry.20@gmail.com

Süleyman Demirel Üniversitesi

Doktora Öğrencisi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Ana Bilim Dalı, Isparta, Türkiye

PhD Student, Süleyman Demirel University, Faculty of
Theology, Department of Islamic History and Arts,
Isparta/Türkiye

İsmail Hakkı GÖKSOY

<https://orcid.org/0000-0003-2976-0567>

ismailgoksoy@sdu.edu.tr

Süleyman Demirel Üniversitesi | <https://ror.org/04fjte88>

Prof. Dr., İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Ana Bilim Dalı,

Suleyman Demirel University, Faculty of Divinity
Professor of Islamic History and Arts
Isparta/Türkiye

Atıf | Cites As

Yılmaz, Abdulkadir – Göksoy, İsmail Hakkı. “Ebû Yûsuf'un Hapishanelerin İdaresi ve Mahbûslar Konusunda Abbasi Halifesi Hârûn er-Reşîd'e Tavsiyeleri”. *Burdur İlahiyat Dergisi* 11 (Aralık 2025), 76-90.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1772945>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 28 Ağustos/August 2025
Kabul Tarihi/Accepted	: 12 Aralık/December 2025
Yayın Tarihi/Published	: 30 Aralık/December 2025

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Ayrıca çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen niteliktedir. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Furthermore, the study does not require ethical committee approval. Abdulkadir YILMAZ – İsmail Hakkı GÖKSOY

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Birinci YAZAR %80 – İkinci YAZAR %20.

Yapay Zekâ Kullanımı/Use of Artificial Intelligence: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. / No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study.

Proje, Sempozyum ya da Tez Çalışması Çıktısı/Project, Symposium or Thesis Study Output: Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi'nde Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY danışmanlığında devam eden “Abbâsîlerin İlk Döneminde Hapishaneler” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This study is derived from PhD thesis entitled “Prisons in the first period of the Abbasid State”, conducted under the supervision of Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY at Süleyman Demirel University.

Abu Yusuf's Advices to Abbasid Caliph Harun ar-Rashid on the Administration of Prisons and Prisoners

Abstract

In Islamic history, prisons, after becoming state institutions during the reign of Caliph Umar, played a crucial role in maintaining public order. During the reign of Hazrat Ali and Muawiyah, studies were carried out that had positive contributions to the administration of prisons and the prisoners, but it is seen that the most comprehensive studies were carried out during the reign of Omar b. Abdulaziz in the Umayyad State and during the reign of Harun ar-Rashid in the Abbasid State. While Omar b. Abdulaziz himself determined the issues that needed to be taken into consideration in the administration of prisons and reported them to his governors, Abu Yusuf's suggestions were effective in the arrangements made during the reign of Harun ar-Rashid. For this reason, Abu Yusuf's advice to Harun ar-Rashid regarding the administration of prisons was chosen as the subject of the article. The aim of this study is to provide information about the prisons of that period by revealing the administration of the prisons and the positive and negative situations experienced by the prisoners during the reign of Harun ar-Rashid, one of the brightest periods of the Abbasid period. Abu Yusuf, who served as a judge during the reign of the three caliphs, is particularly important for his legal standing and his ideas on prison management. A jurist's words and opinions on prison management and operation are undoubtedly different from those of ordinary people. Studies on prisons, the types of crimes committed during the period in which the study was conducted, the cruelty and torture inflicted on criminals, or the positive studies on prisons reflect the social, economic, political and cultural life of that society. Those imprisoned for political and religious reasons, as well as for criminal offenses, provide information about the prison administration of the period and also reveal the attitudes and behaviors of the administrators of the period. It is observed that al-Hajjaj ibn Yusuf, who severely oppressed his people during his time as governor, also oppressed the prisoners in the same way. It is known that 'Umar ibn Abdulaziz treated his people with justice and demonstrated the same justice in prison administration. This study will contribute to the derivation of inferences regarding the administrative structure of Harun ar-Rashid's era and the economic, political, and cultural structures of society. This study is thought to contribute positively to comparing the conditions of today's prisons and prisoners with the prison conditions in the early Abbasid period and aims to provide information about the administration of prisons and the conditions of prisoners in the early Abbasid period. In this study, we chose to use the term "mahbus," which we believe encompasses all prisoners and convicts who have entered prison, rather than the terms "convict," "prisoner," or "convicted" which are currently categorized based on whether the sentence they receive has been finalized. Because Abu Yusuf's work, Kitab al-Haraj, contains information on the negative effects of prisons and its possible solutions, we utilized primary Islamic sources based on this work. The information gathered during the study was evaluated from a psychological and sociological perspective.

Keywords: Abu Yusuf, Harun ar-Rashid, Prison, Prisoners, Abbasids.

Ebû Yûsuf'un Hapishanelerin İdaresi ve Mahbûslar Konusunda Abbasi Halifesi Hârûn er-Reşîd'e Tavsiyeleri

Öz

İslâm Tarihinde Hapishaneler, Hz. Ömer döneminde devlet kurumu haline geldikten sonra, toplumun asayişini sağlamada önemli görev icra etmişlerdir. Hz. Ali ve Muâviye döneminde hapishanelerin idaresi ve mahbûslara yönelik pozitif katkıları olan çalışmalar yapılmış, ancak en kapsamlı çalışmaların Emevîler Devleti'nde Ömer b. Abdülazîz, Abbâsîler Devleti'nde Hârûn er-Reşîd döneminde yapıldığı görülmektedir. Ömer b. Abdülazîz hapishanelerin idaresinde dikkat edilmesi gereken hususları kendisi tespit edip valilerine bildirirken, Hârûn er-Reşîd döneminde yapılan düzenlemelerde Ebû Yûsuf'un önerileri etkili olmuştur. Bu nedenle Ebû Yûsuf'un Hârûn er-Reşîd'e hapishanelerin idaresi konusunda tavsiyeleri makale konusu olarak seçilmiştir. Bu çalışmanın amacı Abbâsîler döneminin en parlak dönemlerinden birisi olan Hârûn er-Reşîd döneminde, hapishanelerin idaresi ve mahbûsların hapishanede yaşadığı olumlu ve olumsuz durumların ortaya konularak, o dönemin hapishaneleri hakkında bilgi vermektir. Özellikle üç halifenin döneminde kâdılık yapmış olan Ebû Yûsuf'un hukukçu kimliği ile hapishanelerin idaresi konusunda ortaya koyduğu fikirleri önem arz etmektedir. Zira bir hukukçunun, hapishanelerin idaresi ve işleyişi konusunda söyleyeceği sözleri ve görüşleri, sıradan insanlarınkinden farklı olacağı kesindir. Hapishaneyle ilgili çalışmalar, çalışmanın yapıldığı dönemdeki İşlenen suç çeşitleri, suçlulara uygulanan zulüm ve işkenceler, ya da hapishaneler konusunda yapılan olumlu çalışmalar, o toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatını yansıtmaktadır. Adli suçların yanı sıra, siyasi ve itikadi meselelerden dolayı hapsedilenler, o dönemdeki hapishanelerin idare şekli hakkında bilgi verdiği gibi dönemin yöneticilerinin tutum ve davranışlarını da ortaya koymaktadır. Valilik dönemlerinde halkına çok zulmeden Haccâb b. Yûsuf'un aynı şekilde mahbûslara da zulmettiği görülmektedir. Ömer b. Abdülazîz'in ise halkına adaletle davrandığı, aynı adaleti hapishanelerin idaresinde de gösterdiği bilinmektedir. Bu çalışma neticesinde Hârûn er-Reşîd döneminin idare yapısı, toplumun içinde bulunduğu ekonomik, siyâsî ve kültürel yapısı hakkında çıkarımlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma günümüzdeki hapishanelerin ve mahbûsların durumları ile Abbâsîlerin ilk döneminde hapishane şartlarının kıyas edilmesinde olumlu katkıları olacağı düşünülmekte ve Abbâsîlerin ilk döneminde hapishanelerin idaresi ve mahbûsların durumları hakkında bilgi vermesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada günümüzde mahbûsların aldığı cezanın kesinleşip kesinleşmemesine göre kategorize edilen "hükümlü," "tutuklu" ya da "hükümsüz" kavramları yerine, hapishaneye girmiş tutuklu ve hükümlülerin tamamını kapsadığını düşündüğümüz "mahbûs" kelimesini kullanmayı tercih ettik. Ebû Yûsuf'un hapishanelerde

yaşanan olumsuzlukları ve bunların düzeltilmesi konusunda görüşlerinin *Kitâbü'l-Harac* isimli eserde yer alması nedeniyle, bu eser esas alınarak temel İslâm kaynaklarından yararlanılmıştır. Çalışma yapılırken toplanan bilgiler psikolojik ve sosyolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Yûsuf, Hârûn er-Reşîd, Hapishane, Mahbûs, Abbâsîler.

Giriş

Hapishane, Arapça “Ha-be-se” fiilinden elde edilen hapis kelimesi ile Farsça hâne kelimesinin birleşmesiyle oluşan bir isim olup, suçluların tutulduğu mekâna için kullanılmaktadır.¹ Hapsetmek, kişinin hürriyetini engellemek ve istediği şekilde hareket etmesine mâni olmak demektir.² Arapça’da hapishane “Sicin” kelimesiyle, mahbûs “Mescûn” kelimesiyle de ifade edilmektedir.³ Hz. Peygamber döneminde hapsedilen kişiler esir olarak isimlendirilirken,⁴ Abbâsîler döneminden itibaren, savaşlar sonucunda ele geçirilen tutsaklar için kullanılan bir kavram olmuştur.⁵

İnsanlık tarihine bakıldığında hapis cezalarının çok eski tarihlere kadar uzandığı görülür. Hz. Nuh zamanında yaşayan Kral Dermaşîl’in hapishanesinin olduğu nakledilen bilgiler arasında yer alır.⁶ Hz. İbrâhim zamanında Nemrut’un hapishanesi vardır ve Hz. İbrâhim’i hapsetmiştir.⁷ Hz. Yûsuf’un hapishanede kaldığı Kur’ân-ı Kerim’de belirtilmektedir.⁸ Firavun Hz. Mûsa’yı zindana atmakla tehdit etmesi,⁹ Firavun’un hapishanesinin bulunduğunu gösterir.

İslâm Tarihi’nin başladığı Hz. Peygamber döneminde, hapishane olarak kullanılan özel bir bina bulunmamakla birlikte, kısa süreli olarak Mescid-i Nebevî’de hapis cezasına benzer uygulamaların gerçekleştirildiği bilinir. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde hapishane olarak kullanılan bir binanın varlığından söz etmek mümkündür. Safvân b. Ümeyye’nin (öl. 41/661 [?]) Mekke’deki evi dört bin dirheme satın alınarak hapishaneye çevrilmesiyle,¹⁰ hapishaneler resmi devlet kurumu olarak tarihteki yerini almıştır.¹¹ Aynı tarihte Medine’de İbn Sibâ’ b. Abdi’l-Uzzâ’nın (öl.3/625) evi satın alınarak hapishane olarak kullanılmaya başlanmış olması,¹² diğer şehir merkezlerinde de uygun konumdaki evlerin hapishaneye çevrildiği fikrini vermektedir. Hz. Ali döneminde hapishane olarak kullanılmak amacıyla ilk defa hapishane yapılması¹³ ve Kûfe

¹ Güncel Türkçe Sözlük, “Hapishane” (Erişim 01 Kasım 2025).

² er-Râğib el-İsfahânî, Ebû’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân, nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk-Beyrut: Dâru’l-Kalem-ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1412/1991, “Habes”, 216.

³ Firûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb, *Kâmûsü’l-Muhît* (Kâhire: Dâru’l-Hadis, 2008), “Sicin”, 749.

⁴ Vâdih Samed, *Sücûn ve Eseruhâ fî’l-Êdêbi’l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü’l-Câmiyyetü li’l-Dirâsâtü ve’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1995), 31.

⁵ Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/54.

⁶ Mes’ûdî, Ebû’l-Hasen Ali b. el-Hüseyn, *Ahbâru’z-Zamân ve min Âbâdihi’l-Hudsân*, (Beyrut: Dâru’l-Endelus, 1416/1996), 81.

⁷ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk ve Sılatu Târîhu Taberî* (Beyrut: Dâru’t-Turâs, 1387/1967), 1/310.

⁸ Kur’ân-ı Kerim Meâlî. Çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), Yûsuf, 12/36.

⁹ eş-Şuarâ, 26/29.

¹⁰ el-Ezrakî, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Abdullâh el-Gassânî, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine’l-Âsâr*, nşr. Ruşdî es-Sâlih Mulahas (Beyrut: Dâru’l-Endelus, 1403/1983), 2/263.

¹¹ Makrîzî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Hüseynî, *el-Mevâ’iz ve’l-İ’tibâr bi Zikri’l-Hutat ve’l-Âsâr* (Beyrut: Dâru’l-kütübîl-İlmiyye, 1418/1997, 3/328.

¹² Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Futûhu’l-Buldân* (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1988), 59; Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, 3/118.

¹³ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbü’l-Eşraf*, nşr. Suheyl Zekkâr -Riyâd ez-Zirikli (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1417/1996), 2/116.

şehrinde ilk defa mahbûsların yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanmaya başlaması, hapishanelerin devlet kurumu olarak geçirdiği aşamalardan kabul edilebilir.¹⁴

Emevîler Devletinin kurucusu Muaviye'nin (öl.60/680) Şam şehrinde, mahbûsların yiyecek ve giyeceklerini karşılaması, kendisinden sonra gelen halifeler tarafından da örnek alınarak sürdürüldüğü görülür. Muâviye döneminde hapishanelerin idaresinde yeni bir uygulama ilave edilerek ilk defa hapishanelere sâhibü's-sicn ve bekçi görevlendirilmiştir. Ömer b. Abdülazîz (öl.101/720) halife olduğunda hapishanelerin idaresi konusunda valilerini uyardığı görülür. Abbâsîler döneminde hapishanelerin idaresi ve mahbûsların durumlarının iyileştirilmesinde önemli katkıları bulunan Ebû Yûsuf'un, Mehdî Billâh (öl.169/785) ve Mûsâ el-Hâdî (öl.170/786) dönemlerinde kadılık yaptığı bilinmektedir.¹⁵ Hârûn er-Reşîd (öl.193/809) döneminde kâdilkudâtlik müessesesi kurulunca, Ebû Yûsuf Abbâsî devletinin ilk kâdilkudâtı olmuştur.¹⁶

Abbâsîler devletinin en parlak dönemlerinden birisi olan Hârûn er-Reşîd döneminde¹⁷ başkâdılık yapan Ebû Yûsuf'a, Hârûn er-Reşîd yirmi altı tane soru sormuştur.¹⁸ Ebû Yûsuf mahbûslara harcanacak paranın nereden karşılanması gerektiğine dair sorusunu cevaplarken aşağıdaki konuları gündeme getirmiştir:

1. Mahbûsların Yiyecek ve Giyecek İhtiyaçlarının Karşılanması

Hârûn er-Reşîd hapishanede kalan mahbûsların yiyecek ve giyeceklerini zekât ve sadaka paralarından mı? Yoksa beytûlmâlden mi? Karşılanmasının uygun olacağını Ebû Yûsuf'a sorduğunda, Ebû Yûsuf zekât ve sadaka mallarından verilebileceği gibi beytûlmâlden de verilebileceğini, takdir hakkının Halife'ye ait olduğunu, kendisinin beytûlmâlden verilmesini daha uygun bulduğunu söylemiştir. Ancak Ebû Yûsuf, yiyecek yardımı yapılırken mahbûsların ihtiyacından fazlasının verilmemesini söylemiştir.¹⁹

Ebû Yûsuf'un, mahbûsların ihtiyaçlarının beytûlmâlden karşılanması hususunda Hz. Ali'nin uygulamasını örnek aldığı görülmektedir. Hz. Ali bir kabilede ya da toplum içerisinde, uygunsuz davranışlarda bulunarak toplumun huzurunu bozan kişileri hapsedmiştir. Bu kimseler fakir iseler onların ihtiyaçlarını beytûlmâlden karşılamıştır.²⁰ Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz fakir mahbûsların ihtiyaçlarını zekât ve sadaka mallarından karşılamıştır.²¹ Her iki durumda da mahbûslara yardım edilebileceği mümkün olmakla birlikte, zekât ve sadaka gelirleri ile mahbûsların ihtiyaçlarının karşılanması devlet hazinesine yük olmayıp hapishane giderlerini azaltacaktır. Ancak devletin güçlü olduğunu göstermesi açısından beytûlmâlden karşılanması daha uygun görünmektedir.

Ebû Yûsuf, mahbûsların devlete ait bir müessesede bulunmaları sebebiyle onların aç bırakılarak ölmelerine neden olunmasının yanlış olduğuna işaret etmektedir.²² Anlaşılmaktadır ki,

¹⁴ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi, *Kitâbü'l-Harac* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1399/1979), 149-150.

¹⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebe el-Hancı, 1421/2001), 9/332.

¹⁶ Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/261.

¹⁷ Mehmet, Bahaüddin Varol, "Abbâsîler", *İslâm Tarihi-II*, ed. Ahmet Önkâl (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023), 2/44-45.

¹⁸ Bkz: Cengiz Kallek, "Kitâbü'l-Harâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/101-104.

¹⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 149.

²⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 150.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/349.

²² Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 149.

Hârûn er-Reşîd ve önceki halifeler zamanında hapishanelerde mahbûslar aç bırakılarak eziyet ve işkence görmüşlerdir. Hârûn er-Reşîd'in kızarak bazı mahbûsların yiyecek ve içeceğini azaltmak suretiyle cezalandırdığı bilinmektedir. Kendisine karşı ayaklanmada bulunan Yahyâ b. Abdullâh b. el-Hasan'ı (öl.187/803), Mutbık hapishanesinde hapseden Hârûn er-Reşîd, hapishaneye gelerek Yahyâ b. Abdullâh'la konuşup ona yüz sopa vurmuştur. Günlük verilen dört adet somun ve sekiz rıtlı suyun yarısının verilmesini söylemiştir. Hârûn er-Reşîd her geldiğinde yiyecek ve içecek miktarının yarısının verilmesini tenbih etmeye devam etmiş ve sonunda yarım somun ve bir rıtlı su verilen Yahyâ b. Abdullâh hastalanarak hapishanede vefat etmiştir. İnsanlar onu hapishaneden çıkararak defnetmişlerdir.²³

Ebû Yûsuf, mahbûsların aç bırakılarak eziyet edilmesini İslâmîyet'in insan haklarına verdiği öneme binaen uygun bulmamış, bu konuda Hz. Peygamber ve ashabının uygulamasını örnek göstermiştir. Hz. Peygamber, Bedir savaşında esir edilen Müşriklere iyi davranmalarını sahabîlerine tenbih edince, esirler Medine'ye getirilirken, sahabîler yiyeceklerini Müşrik esirlere verip, kendileri hurma ile yetinmişlerdir.²⁴ Ebû Yûsuf bu olayı naklettikten sonra; "Müslüman bir kişinin hata ile ya da cehaleti sebebiyle, ceza gerektiren bir suç işlemesi neticesinde, aklıktan ölünceye kadar nasıl aç bırakılır?"²⁵ diye haklı olarak sormaktadır.

Ebû Yûsuf bir aylık iâşe masrafının hesaplanarak para olarak mahbûsların eline teslim edilmesini teklif ederek hapishanelerin idaresinde yeni bir uygulama başlatmıştır. Hapishaneden sorumlu sâhibü's-sicn ve hapishanede bekçilik yapan memurların yiyecek maddelerini mahbûslara vermeyip alıp götürmelerinin mümkün olduğunu iddia ederek, yiyecek maddesini verme yerine parası verilirse bu ihtimalin ortadan kalkacağını düşünmektedir. Ancak mahbûsların bu para ile yiyeceklerini nasıl temin edecekleri konusunda bir açıklamada bulunmadığı görülür. Bu nedenle haklı olarak akıllara şu soru gelmektedir: Mahbûslar, ellerine verilen bu para ile yiyecek ihtiyaçlarını nasıl karşılamışlardır? Kanaatimizce hapishanelerin önüne yiyecek maddesi satmak için gelen kasap, manav, fırıncı gibi tüccarlar bulunmakta ve bunların mahbûslarla alışverişlerine izin verilmektedir.

Fatimî devletinin kurucusu Ubeydullâh el-Mehdi (öl.322/934), Sicilmâse'de hapishanede kalırken, kendisiyle görüşmek isteyen Şîî İsmailî dâisi olan Ebû Abdullâh eş-Şîî (öl.298/911), Ubeydullâh el-Mehdi'nin yanına girmek için kasap elbisesi giyip, çevresindeki insanlara kasap olduğu imajını vererek, Ubeydullâh el-Mehdi'ye ulaşmış ona bir mektup vererek onunla konuşmuştur.²⁶ Bu örnek mahbûslara yiyecek maddesi satılmasına izin verildiğini göstermektedir. Ancak mahbûslarla alışverişe izin verildiği takdirde bazı güvenlik sorunlarının beraberinde ortaya çıkması mümkündür. Nitekim Ubeydullâh el-Mehdi'ye iletilmesi gereken bilgi bu sayede ulaştırılmıştır. İstenildiği takdirde yiyecek maddesinin arasında zincirleri kesmeye yarayan aletlerin sokulması da mümkün görünmektedir. Bu durumda tüccarların sattıkları yiyecek maddesi sâhibü's-sicn ve bekçiler tarafından kontrol edilerek içeriye alınması gerekmektedir.

²³ İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn, *Mekâtîlû't-Tâlibiyyî* (Müessesetü Dâru'l-Kitâb Yayınları, 1385/1965), 319-320; el-Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-Envâr*, (Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1403/1983), 48/186.

²⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n Nebevî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l Arabî, 1990), 2/287.

²⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 149.

²⁶ İbnü'l Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1417/1997), 6/591.

Ebû Yûsuf, mahbûslara giyecek yardımı yapılması konusunda görüşünü belirtirken önceki halifelerin yaz ve kış mevsimine uygun elbise verdiklerini, aynı şekilde bu hizmetin devam ettirilmesi gerektiğini Hârûn er-Reşîd'e iletmiştir. Buna göre kış mevsiminde erkek mahbûslara kışlık yün elbise ve gömlek, yaz mevsiminde ise gömlek ve îzar, kadın mahbûslara da kışın yün elbise, gömlek ve başörtüsü, yazın gömlek, îzar ve başörtüsü verilmiştir.²⁷ Ebû Yûsuf mahbûslara verilecek yiyecek maddelerinin yerine parasının verilmesini teklif ettiği halde, elbise yerine parasının verilmesini tavsiye etmemesi, mahbûslara verilecek olan giyeceklerin hapishanede çalışan memurlar tarafından alınmasından endişe duymadığını göstermektedir.

2. Mahbûsların Sadaka Dilenmeleri İçin Sokağa Çıkarılmaması

Ebû Yûsuf, hata ile ya da hükmü kaza gereği bir suç işlemiş olan Müslümanın, sadaka dilenmeleri için zincire bağlanmış surette hapishaneden çıkartılmasının büyük bir yanlış olduğunu, düşman tarafından esir edilen Müslümanlara dahi böyle bir muamelenin yapılmayacağını düşündüğünü söylemektedir.²⁸

Ebû Yûsuf'un bu ifadelerinden anlaşıldığına göre mahbûslar sadaka dilendirilmek için zincirleriyle dışarıya çıkartılmaktadır. Bunun birkaç sebebi olabilir: Birincisi, mahbûslara eziyet etmek suretiyle toplum önünde yaptıkları suçtan utanmalarını sağlamak, İkincisi, mahbûsların zincirlere bağlı halini insanlara göstererek suç işlemekten onları sakındırmayı amaçlamak. Üçüncüsü, mahbûslardan elde edilen parayı hapishanenin ihtiyaçlarında kullanmak olabilir. Ancak bir devlet kurumu olan hapishanelerin böyle bir duruma düşmesinin mümkün olmadığı, Hârûn er-Reşîd dönemi gibi devletin maddi açıdan zengin olduğu bir zamanda bunun söz konusu olmadığıdır. Dördüncü bir ihtimal ise hapishanede çalışan memurların toplanan bu paraların bir kısmını ya da tamamını kendilerine almalarıdır ki, bu daha vahim bir durumdur. Ebû Yûsuf mahbûsların ihtiyaçlarının devlet hazinesinden karşılanmasını tavsiye ederek, ortaya çıkabilecek bu ihtimallerin yaşanmasına fırsat vermediği anlaşılır.

3. Hapishanede Görevlendirilen Memurların Güvenilir Olması

Ebû Yûsuf'un, Hârûn er-Reşîd'e tavsiyeleri arasında hapishanede görevlendirilen memurların salih ve güvenilir kişilerden seçilmesi yer almaktadır.²⁹ Bu konuda ona katılmamak mümkün değildir. Ebû Yûsuf hapishanede görevlendirilecek kişilerin güvenilir olmaları şartını, devlete ait görevlendirmelerin birçoğunda gündeme getirdiği görülür.

Hârûn er-Reşîd, Bağdat'ta askerlerin arasında bulunan kaçak köle ve cariyelerin çoğalmasını bir güvenlik sorunu olarak görmüş, bu konuda ne yapılması gerektiğini Ebû Yûsuf'a sormuştur. Ebû Yûsuf kaçak durumunda bulunan köle ve cariyelerin tespiti için; "Dinine bağlı, istikamet üzere yaşayan bir kişiyi bu işin tespiti için tayin ediniz"³⁰ diyerek, yalan söylemeyen, rüşvet almayan, dininde istikamet üzere olan bir kişinin görevlendirilmesini söylemiştir. Ebû Yûsuf, mahbûslara yiyecek paralarını dağıtacak memurların görevlendirilmesinde de salih ve dinine bağlı olma şartını ileri sürmesi, devlet işlerini yerine getiren kişilerin hakkı ve adaleti gözetken, verilen görevi hakkıyla yerine getiren, rüşvet almayan, devlet malına ihanet etmeyen kişilerden olması için gerekli görmektedir.³¹

²⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 149-150.

²⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 150.

²⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 150.

³⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 184.

³¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 150.

Emevî Devleti'nde adaletiyle meşhur olmuş Ömer b. Abdülazîz, valilerine verdiği bir talimatında, hapishanede görevlendirilen memurların seçiminde rüşvet almayan ve dinde istikamet üzere yaşayan güvenilir kişilerden olmasına dikkat etmelerini, rüşvet alan kişinin her şeyi yapabileceğini söylemiştir.³² Hapishanelerde görevlendirilecek kişilerin dinde istikamet üzere olması demek, yaptığı işlerden Allah'a hesap verme duygusuyla hareket etmesi demektir ki, dünya menfaatini gözeterek rüşvet alarak yapması gereken görevini ihmal etmez. Ebû Yûsuf ve Ömer b. Abdülazîz'in hapishanede görevlendirilecek kişilerde aynı şartları aramaları, her ikisinin de insanları doğru tahlil ettiklerini göstermektedir.

Emevîler'in son dönemlerinde hapishanede yaşanan bir olay, sâhibü's-sicn ve bekçilerin güvenilir kişilerden olması gerektiğini doğrulamaktadır. Basra şehrine vali atanan Yûsuf b. Ömer es-Sekafî (öl. 127/744), aynı şehirde kendisinden önce valilik yapan Bilâl b. Ebû Bürde'yi (öl.126/744) hapsederek cezalandırmıştır. Bilâl b. Ebû Bürde hapishaneden kurtulmak için, çareler düşünmüş ve sâhibü's-sicne (hapishane müdürüne) rüşvet vermeye karar vermiştir. Hapishanede ölen mahbûsların isimlerini valiye bildirilirken, kendi ismini de bildirmesini istemiş, karşılığında sâhibü's-sicne rüşvet olarak on bin dirhem vermeyi kabul etmiştir. Sâhibü's-sicn ölen mahbûslar arasında onun da ismini valiye bildirdiğinde, vali onun ölüsünü görmek istemiştir. Bunun üzerine sâhibü's-sicn söylediği yalanın ortaya çıkmasıyla öldürülmekten korkarak Bilâl b. Ebû Bürde'yi öldürmek zorunda kalmıştır.³³

Hapishaneler, toplumun huzur içinde yaşaması için suçluların tutulduğu yerler olması hasebiyle, hapishanelerin emniyetine önem verilmesi, toplumun ve devletin güvenliği açısından önemlidir. Yukarıda verilen bilgiler ışığında hapishaneyi koruyan bekçilerden, hapishanenin iç hizmetlerini yürüten memurlara kadar herkesin güvenilir olması gerekmektedir.

4. Had Cezalarının Uygulanmasının Gerekliliği

Ebû Yûsuf, hapishanelerde kalan mahbûsların sayısının fazla oluşunu had cezalarının titizlikle uygulanmamasına bağlamıştır. Ebû Yûsuf, Hârûn er-Reşîd'e: "Eğer şer'i hadlerin titizlikle uygulanmasını emir buyurmuş olsaydın, mahbûsların sayısı azalardı. Fısk ve fesat sahipleri had cezalarının uygulanmasından korkarak, bu suçları terk ederlerdi. Hapishanelerin çoğalması, had cezalarının hakkıyla uygulanmamasından kaynaklanır. Hapishaneler insanların yaşadıkları bir yerleşim yeri, nahiye değildir. İçinde az insan bulunması gereken yerlerdir" demiştir.³⁴ Ebû Yûsuf'un bu ifadesinden Hârûn er-Reşîd döneminde had cezalarına gereken ehemmiyetin gösterilmediği anlaşılmaktadır.

Suçları önlemede, cezaların cinsi kadar caydırıcı olması, kişi ve toplum üzerinde etkilidir. Birçok suçun toplum içinde artarak devam etmesi, cezanın yetersiz kaldığını göstermektedir. Önlenemeyen suçlarda cezanın yetersiz kaldığı düşünülerek cezaların artırıldığına çoğu zaman şahit oluruz. Ancak işlenen suçların çoğuna hapis cezası ya da para cezası verilmesi, birçok suçlunun yatar çıkarım düşüncesine sahip olmalarına sebep olmaktadır. Hapishanelerin doluluk oranının sürekli artması, hapis cezasının tek başına yeterli olmadığını, had cezaları gibi korkutucu ve caydırıcı olması gerektiğini göstermektedir. Had cezalarının Allah tarafından belirlenmesi sebebiyle, Hz. Peygamber dâhil hiçbir kimsenin bu cezalara müdahale etme yetkisi yoktur. Hz. Peygamber, yeryüzünde şer'i bir had cezasının icrası, yeryüzünde yaşayan insanlar için otuz gün

³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/349.

³³ Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1988), 2/166.

³⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 151.

yağmur yağmasından daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir.³⁵ Otuz gün yağmur yağması bolluk ve bereket getireceği gibi had cezalarının uygulanması sosyolojik açıdan topluma olumlu katkıları olacaktır. Ebû Yûsuf'un, hapishanelerin dolu olmasının nedenini hapis cezalarının caydırıcı olmadığına, had cezalarının ise suç işlemekten alıkoyacağına işaret etmesi, onun hukukçu kimliği ile izah edilebilir.

5. Mahbûslara Haksız Yere Eziyet ve İşkence Yapılmaması

Ebû Yûsuf'un Hârûn er-Reşîd'e hapishaneler konusunda tavsiyelerinden birisi de, mahbûslara haksız yere eziyet ve işkencenin yapılmamasıdır. Hapishaneye giren her mahbûs suçlu olmayabilir. Suç işlemediği halde yanlışlıkla ya da iftirayla hapsedilmiş olabilir. Mahbûsların zan ve şüphe ile tutulanların, suçu sabit oluncaya kadar iyilikle muamele edilmesi gerekir.

Ebû Yûsuf hapishanelerde mahbûsların dövüldüğünü, zan ve töhmetten dolayı hapsedilenlere iki yüz, üç yüz veyahut bundan az veya çok sayıda dayakla veya kırbaçla vurulduğunu, bunun ise asla caiz olmadığını söylemektedir. Kazf, sekr veya ta'zîr cezasından dolayı vurulması gereken miktardan fazla vurulmamasını, mahbûsların vücutlarının korunması gerektiğini vurgulamıştır. Vali ve memurların vacip olan darbın dışında da suçluları dövdüklerini haber vererek, Hz. Peygamber'in ehl-i kıblenin dövülmesini yasakladığını, bildirmiştir.³⁶

Her ne kadar Ebû Yûsuf mahbûslara eziyet ve işkence yapılmaması konusunda uyarılarda bulunsa da hapishanelerde mahbûslara yapılan eziyet ve işkencelerin Hârûn er-Reşîd dönemi öncesi ve sonrasında devam ettiğini tahmin etmekteyiz. Emevîler döneminde Ömer b. Abdülazîz'in valilerine cezalandırmada aşırı gitmemeleri konusundaki verdiği talimat,³⁷ Hârûn er-Reşîd dönemine gelindiğinde, tekrar Ebû Yûsuf tarafından gündeme getirilmesi, hapishanelerde eziyet ve işkencelerin devam ettiğini göstermektedir.

Mihne olayları nedeniyle Ahmed b. Hanbel'e darp edilmiş eziyet ve işkence yapılmıştır.³⁸ Nuaym b. Hammâd (öl.228/843), hapishanede iken vefat etmiş, vasiyeti üzerine zincire bağlı olarak defnedilmiştir.³⁹ Me'mûn döneminde ortaya çıkan Mihne olaylarında, Kur'an'ın yaratılmadığını savunanlara hapishanelerde eziyet ve işkence yapılması,⁴⁰ Ebû Yûsuf'un teklif ve tavsiyelerinin daha sonraki halifeler döneminde uygulanmadığını göstermektedir.

6. Hapishanelerin Denetiminin Yapılması

Ebû Yûsuf'un, Hârûn er-Reşîd'e yönelik tavsiyelerinden bir diğeri de hapishanelerin denetiminin düzenli yapılmasıdır. Her valinin bulunduğu vilayetteki hapishanelerin denetimlerini yapmaları için valilerine talimat vermesini Hârûn er-Reşîd'e söylemiştir. Hârûn er-Reşîd valilerine her gün hapishanelere giderek denetim yapmalarını, mahbûsların durumlarını gözetleyerek, ıslah olanlarla olmayanları ayırmalarını, ıslah olanları hapishaneden çıkarmalarını, görülecek davası olmayanları hapishanede tutmamalarını emretmiştir.⁴¹

³⁵ en-Nesâ'î, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *el-Muctebâ, es-Sünenü's-Suğrâ*, nşr. Heyet (Kahire: Dârü't-Tesîl, 1433/2012), "et-Terğîb fi İkâmeti'l-Had", 7 (No.4948).

³⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 151.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/349.

³⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* (Mısır: es-Sa'ade, 1394/1974), 9/197.

³⁹ Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târih-u Bağdâd*, nşr. Beşşâr, Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), *Târih-u Bağdâd*, 15/429.

⁴⁰ Hayrettin Yücesoy, "Mihne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/26-27.

⁴¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 151.

Hapishaneler devlet kurumu olarak denetlenmesi gereken mekânlardır. Hapishanelerin denetiminin yapılmasıyla, mahbûsların durumu, hapishanelerin halife ve valinin talimatlarına uygun çalışıp çalışmadığı, eziyet ve işkence yapılıp yapılmadığı, suçsuz yere hapsedilen mahbûsun olup olmadığı, mahbûslardan hasta olanların bulunup bulunmadığı tespit edilmiş olur. Denetimi yapılmayan hapishanelerde tasvip edilmeyecek keyfi uygulamaların olması da ihtimal dahilindedir.

Hapishanelerin denetiminin yapılmasının önemini şu örnekte görebiliriz: Hasan b. Zeyd (öl.168/785) Medine valisi iken Ebû Ca'fer el-Mansûr onu görevden alarak Medine hapishanesinde hapsedmiştir. Mehdî Billâh, Medine valisi Abdüssamed b. Ali b. Abdullâh b. Abbâs'a (öl.185/801), Hasan b. Zeyd'e iyi davranmasını tenbih etmiştir.⁴² Mehdî Billâh daha sonra bir elçi göndererek Hasan b. Zeyd'in durumunu öğrenmek istemiştir. Vali Abdüssamed b. Ali, on kişilik bir heyet oluşturarak hapishaneye göndermiştir. Heyet valinin huzuruna gelince Hasan b. Zeyd'in durumunun gayet iyi, bulunduğu yerin geniş ve rahat olduğunu haber vermişlerdir. Ancak heyetin içinde yer alanlardan İbn Ebî Zi'b (öl.159/776) onların yalan söylediğini aslında Hasan b. Zeyd'in kaldığı yerin dar olduğunu ve ihtiyacını olduğu yerde giderdiği için altının temiz olmadığını haber vermiştir.⁴³ Nakledilen bu olay göstermektedir ki, hapishanelerin denetimi vali tarafından yapılmalıdır.

Hapishanelerin denetimine önem veren Emevî halifelerden Ömer b. Abdülazîz de Ebû Yûsuf gibi hapishanelerin denetiminin önemine dikkat çekmektedir. Hapishanelerin valiler tarafından ziyaret edilerek incelenmesini, haksız yere kimsenin hapishanede tutulmamasını emretmiştir.⁴⁴ Medine Valisi Ebû Bekir b. Amr b. Hazm'a (öl.120/738[?]), cumartesi günleri hapishaneyi ziyaret etmesini söylemiştir. Hapishanedeki çalışmaları incelemesi için Musa b. Ubeyde'ye (öl.158/ 770) mektup yazmış, bunun üzerine Musa b. Ubeyde hapishaneye giderek incelemede bulunmuş, yiyeceklerinin düzenli olarak mahbûslara teslim edildiğini, yazlık ve kışlık elbisenin verildiğini tespit etmiştir.⁴⁵ Ebû Yûsuf ve Ömer b. Abdülazîz isabetli kararlarıyla hapishane denetimine önem verdikleri görülmektedir.

7. Mahbûsların Kayıtlarının Hapishane Defterinde Ayrıntılı Olarak Yazılması

Ebû Yûsuf hapishane kayıtlarına önem verilmesini istemiştir. Devlet kurumu olarak hapishanelerin düzenli işlenmesi, mahbûslara verilen yardım paralarının takibi, hapishaneye giren mahbûsa ait bilgilerin ayrıntılı bir şekilde yazılmasını Hârûn er-Reşîd'e söylemiştir. Mahbûsların hangi tarihte tutuklandığı, hangi suçtan dolayı cezalandırıldığı, mahkemenin kararı ya da vali veya halifenin hangi sebepten hapsettiği kaydedilirse, kâdî veya vali değişimi olduğunda, mahbûsun hapsedilme sebebi kayıtlara bakılarak bilinir.

Ebû Yûsuf, mahbûslara aylık olarak verilecek iâşe parasının nasıl dağıtılması gerektiğini *Kitâbü'l-Harac*'da şöyle anlatır: "Mahbûsların iâşe parasını dağıtacak memur, isimlerin yazıldığı özel bir defterle hapishaneye gelir. Hapishane içerisinde uygun bir yere oturup, defterdeki kayıtlara göre ismini okuyarak yanına gelen mahbûsun eline, bir aylık iâşe bedeli olan on dirhemi

⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/543.

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/561.

⁴⁴ Safiyyuddîn, Ebû'l-Feth İsâ b. el-Buhterî, *Unsu'l-Mescûn ve Râhatu'l-Mahzûn*, nşr. Muhammed Edîb el-Câdir (Beyrût: Dâru Sâdir, 1997), 8.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/349.

teslim eder. Eğer mahbûs hapishaneden ayrılmışsa onun iâşe parasını beytûlmâle iade eder.”⁴⁶ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere iâşe defteri ayrı tutulmakta, ilgili memurla birlikte taşınmaktadır.

Ülke genelinde ve Bağdat şehrinde askerlerin arasında köle ve cariyelerin çoğalması üzerine, Hârûn er-Reşîd Ebû Yûsuf'un görüşlerine başvurmuştur. Ebû Yûsuf kaçak durumunda bulunan köle ve cariyelerden tespit edilenlerin, sahibi çıkıncaya kadar altı ay süreyle hapsedilmesini ve ülke genelindeki valilerin de aynı uygulamayı yapmalarını önermiştir. Ebû Yûsuf, sahibinden kaçan köle ve cariyelerin yakalanıp hapsedildiğinde, ismi, efendisinin ismi, memleketinin neresi olduğu, efendisinin nerede ikamet ettiği, hangi kabileden olduğu, kaçtığı tarih, yakalandığı tarih sorulup, bir deftere kaydedilmesini belirterek, yakalanan köle veya cariyenin altı ay hapsedildiği halde sahibi gelmezse, köle ve cariyenin müzayede için görevlendirilen bir memur tarafından, hapishaneden çıkarılıp, tellal aracılığı ile açık artırımla satılmasını, sahibinden kaçan köle ve cariyenin satışından elde edilen paranın bir kese içerisine konularak, üzerine kaçan köle veya cariyenin isminin yazılmasını, “Firarinin satışından elde edilen paradır” ibaresi yazılarak beytûlmâle teslim edilmesini, deftere de köle veya cariyenin ismi ve efendisinin isminin karşısına satış bedelinin yazılmasını söylemiştir.⁴⁷

Sahibinden kaçan köle veya cariyeye hapishanede iken sahibi gelirse, görevli memur defterdeki kayıtlara bakarak defterdeki kayıtlarına göre sorular sorar. Firar etmiş olan köle ya da cariyesi hakkında sorduğu sorularla aldığı cevapları defterde yazılan bilgilerle karşılaştırır, ifadeleri örtüşüyorsa, köle veya cariyeyi dışarı çıkararak kendisine efendisini gösterir; “Bu kişiyi tanıyor musun?” diye sorar. Firari, gösterilen kişinin efendisi olduğunu tasdik ederse, sahibine teslim eder. Köle ve cariyeye satıldıktan sonra sahibi gelirse, defterdeki kayıtlara göre sorular sorulur, firarının ona ait olduğu hususunda şüphe kalmadığında, satış bedeli olan miktar ona teslim edilir.

Ebû Yûsuf, satılan köle veya cariyeden elde edilen para, beytûlmâlde bekletilirken süre uzadığı halde sahibi gelmezse, devlet başkanı bu parayı istediği şekilde Müslümanların faydasına olan bir yerde kullanabileceğini, özellikle hapishanede kalan mahbûsların nafakasına harcanabileceği, firar etmiş olan köle ve cariyelerin, nafakalarına da sarf edilebileceğini ifade etmektedir.⁴⁸

Hapishaneye giren mahbûsların hangi sebeple hapsedildiği, suçunun ne olduğu hapishane kayıtlarında tutulmaktadır. Bağdat şehrinin kuruluşunda önemli katkıları olmuş ve Basra kâdılığı yapmış olan Haccâc b. Ertât'ın (öl.145/762)⁴⁹ bakmış olduğu bir davanın sonucunda emniyet görevlisi, sonuç olarak ne yazacağını sormuştur. Haccâc b. Ertât: “Hâkim hapsetti” yaz demiştir.⁵⁰ Nakledilen bu olay göstermektedir ki; kâdı hüküm verdiğinde bu hüküm, kayıt altına alınmaktadır. Kâdı hapsettiği kişinin adını, babasının ve dedesinin adını, hapsedilme nedenini ve

⁴⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 150.

⁴⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 184.

⁴⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 184.

⁴⁹ Selman Başaran, “Haccâc b. Ertât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/425.

⁵⁰ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâ'ı'r-Ricâl*, nşr. Mâzin Muhammed es-Sirsâvî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1434/2013), 3/276.

tarihini yazmaktadır.⁵¹ Ancak Ebû Yûsuf, hapsedilen mahbûsların kayıtlarının daha detaylı bir şekilde tutulması konusuna işaret ettiği anlaşılmaktadır.

8. Mahbûsların Eşkâllerinin Belirlenmesi

Hapishaneye girmiş olan kişilerin hapishane defterlerine kaydedilirken, günümüzde olduğu gibi fotoğraf makinalarının olmaması, kişilerin eşkâllerini⁵² belirleme ihtiyacını doğurmuştur. Hârûn er-Reşîd döneminde, Ebû Yûsuf'un tavsiyeleriyle bu konu üzerinde daha dikkatli durulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle fikhî bir mesele olan abd-i âbık (kaçak köle) fıkıh kitaplarında ayrı başlık altında ele alınmaktadır. Kâdı kaçak olduğu tespit edilen köleyi ta'zîr cezasıyla cezalandırıp hapseder.⁵³

Ebû Yûsuf, sahibinden kaçan köle ve cariyenin yakalanıp hapsedildiğinde, kayıtları tutulurken eşkâl-i mahsûsalarının belirtilmesini söylemiştir.⁵⁴ İnsanlar görmedikleri, bilmedikleri kişileri tarif ederken, onlara ait özelliklerden bahsederek tanıtmaya çalışırlar. Kişinin saç rengi, saçının olup olmaması, ten rengi, dişlerinin sıklığı veya seyrekliği, sakalının rengi, sıklığı veya seyrekliği, ayaklarında, elinde veya gözlerinde noksanlığın olup olmadığı, göz rengi, yüz şekli, yüzünde veya el ve kollarında ben bulunması ya da yara izinin olması, boyu, sesinin tonu, şişman ya da zayıf oluşu gibi özellikler, bilinmeyen bir kişiyi tanımada yardımcı olan bilgilerdir. Ebû Yûsuf'un hukukçu olması nedeniyle, yanlış karar vermemek için ayrıntılara önem vermesinde etkili olduğu söylenebilir.

Emevîler döneminde İbrâhim en-Nehâî'nin (öl.96/714) yerine yanlışlıkla isim benzerliğinden İbrâhim et-Teymî (öl.92/710-711) hapsedilmiştir. İbrâhim et-Teymî'yi yakalayan şurtaların (polislerin) ve hapishane görevlilerinin her iki şahsı tanımadıkları anlaşılmaktadır.⁵⁵ Nakledilen bu olaya benzer hadiselerin yaşanmaması için kişileri birbirinden ayıran eşkâlleriyle bilinmesi hak ve adaletin gerçekleşmesine katkı sağlayacağı açıktır.

9. Cenaze Hizmetleri

Ebû Yûsuf hapishanede kalan kimsesiz mahbûsların vefat etmesi durumunda, gereken dini hassasiyetin gösterilmediğini Hârûn er-Reşîd'e bildirmiştir. Ebû Yûsuf: "Sağlam kaynaklardan aldığım bilgilere göre, hapishanelerde kimsesi olmayan mahbûsların cenazeleri, validen izin alınıncaya kadar ya da mahbûslar kendi aralarında sadaka toplayıncaya kadar bir gün ya da iki gün bekletilmekte, birçoğu yıkanmadan ve namazı kılınmadan defnedilmektedir. Bunun Müslümanlar arasında vuku bulmasının utanç verici bir durum olduğunu" söylemiştir.⁵⁶

⁵¹ Sadr eş-Şehîd, Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî, *Şerh Edebi'l-Kadî li'l-Hassâf*, nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân (Bağdat: 1397-1398/1977-1978), 1/263.

⁵² İslâm dini putlara tapmayı yasakladığı için İslâm toplumu putlardan uzak durmuş ve resim çizme konusunda dikkatli davranmıştır. İslâm Tarihi'nde kişilerin eşkâllerini belirleme konusunda ilk örneğini Hz. Peygamber'i tanıtan hadis ve tarih kitaplarında görebiliriz. Hz. Peygamber'i görmemiş ancak nasıl olduğunu merak eden kişilere, Allah Resûlü'nün ahlâkını, fiziki özelliklerini anlatan sahabîlerin sözleri hadis kitaplarında menâkıb, fezâil ve sıfâtü'n-nebî gibi başlıklar altında nakledilmiştir. Müstakil olarak daha geniş bir şekilde Hz. Peygamberin ahlâkî ve fizikî özelliklerinin toplandığı şemâil-i şerif isminin verildiği eserler meydana getirilmiş ve bir ilim haline gelmiştir. (M. Yaşar Kandemir "Şemâil" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/497.)

⁵³ Abdülkadir Şener, "Âbık" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/307.

⁵⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 184.

⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafâ Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 6/306.

⁵⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, 151.

Hârûn er-Reşîd dönemi gibi bir dönemde cenazelerin İslâmî usullere uygun şekilde teşhiz ve tekfin edilmemesi, hapishanelerin idaresinin ne kadar kötü olduğunu göstermektedir. Ebû Yûsuf yaşanan bu durumun vahametine işaret etmiştir. Cenaze için gerekli olan malzemelerin masraflarının mahbûslar tarafından sadaka toplanarak karşılanmaya çalışılması da devletin gücüne gölge düşürmektedir. Ebû Yûsuf cenaze masraflarının beytûlmâlden karşılanarak cenazelerin bekletilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.

Hapishanede ölen bazı kişilerin mahbûsların gömüldüğü kabristanlara defnedilmesi,⁵⁷ namazlarının kılınmadan yıkanıp kefenlenmeden defnedilmeleri önceki halifeler döneminde de gerçekleşmiştir. Mekke'de hilafetini ilan eden Abdullah b. Zübeyr, hapishanede ölen Amr b. Zübeyr'in yıkanmadan ve namazı kılınmadan defnedilmesini söylemiştir.⁵⁸

Önceleri Cehmiyye ve Mürcie'nin görüşlerine sahipken sonraları hadis ilmiyle meşgul olarak fikirlerini değiştiren Nuaym b. Hammâd b. Muâviye (öl.228/843),⁵⁹ Sâmerâ hapishanesinde vefat etmiş, vasiyeti üzerine bağlı olduğu zincirlerle defnedilmiştir.⁶⁰ Niftaveyh'in (öl.323/935) ifadesine göre Nuaym b. Hammâd, kefenlenmeden ve cenaze namazı kılınmadan defnedilmiştir.⁶¹ Nakledilen bu bilgiler Ebû Yûsuf'un sağlam kaynaklardan aldığı bilgiye göre ifadesine muvafık düşmektedir. Bu durum hapishanede ölen kişilerin tamamı olmasa da bazı mahbûsların yıkanmadan ve cenaze namazı kılınmadan defnedildiğini ispatlamaktadır.

Sonuç

Abbâsîler'in ilk döneminde devletin kurumsal yapısında ve mali konularda olduğu gibi sosyal ve siyasi yönden de önemli düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir. Abbasilerin ilk dönemi sayılan Hârûn er-Reşîd döneminde, hapishanelerin idaresinin çok iyi olmadığı, mahbûslara eziyet ve işkence yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kâdîkudât olan Ebû Yûsuf'un, hapishanelerin idaresinde gördüğü yanlış uygulamaların düzeltilmesi için teklif ve tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.

Ebû Yûsuf'un bu tavsiyelerinin dikkate alınmasıyla, Hârûn er-Reşîd döneminde hapishanelerde erken dönem reform anlamında bir düzelmenin yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak onun döneminden sonra hapishanelerde mahbûslara eziyet ve işkencelerin yapılmaya devam ettiği kanısına ulaşmak mümkündür. Hârûn er-Reşîd'in iki oğlu arasında başlayan hilafet mücadelesinin neticesinde iç karışıklıkların ortaya çıkması ve isyanların sert bir şekilde bastırılması, Me'mûn zamanında başlayan "Mihne" olaylarında Kur'ân'ın mahluk olmadığını savunan alimlerin, hapishanede darp edilerek, eziyet ve işkenceye maruz bırakılmaları, Ebû Yûsuf'un tavsiye ve tekliflerinin Hârûn er-Reşîd döneminden sonra sürdürülemediği düşüncesini vermektedir.

Emevîler döneminde hapishanelerin idaresine büyük önem vererek reformist çalışmalar yapan Ömer b. Abdülazîz ile Hârûn er-Reşîd arasında yaklaşık bir asırlık zaman geçmesine rağmen, hapishanelerde yaşanan benzer problemlerin tekrar gündeme gelmesi, yapılan iyileştirme

⁵⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, nşr. Servet Ukkâşe, (el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Âmme, 1413/1992), 389.

⁵⁸ İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn, *el-Eğânî* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1415/1994), 14/411.

⁵⁹ Ali Çelik, "Nuaym b. Hammâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/219.

⁶⁰ Hatib el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, 15/429.

⁶¹ Bedrûddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Meğânî'l-Ahyâr fî Şerhi Esâmi'r-Ricâl Meâni'l-Âsâr*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006) 3/144.

çabalarının sürdürülemedikçe, halifelerin kendi dönemleriyle sınırlı kaldığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Ebû Yûsuf'un hapisaneler konusunda ileriye sürdüğü teklifler, gayet yerindedir. Onun hapisanelerin idaresi konusunda ileriye sürdüğü düşüncelerden yola çıkarak insan haklarını göz önünde bulundurduğu, dini ve iktisadi konulara önem verdiği, kurum idaresinde denetimi savunduğu, idarecilerin güvenilir kişilerden seçilmesini uygun bulduğu, haksız ve yanlış karar vermemek için dikkatli davrandığı görülmektedir.

Kaynakça/Bibliography

- Bardakoğlu, Ali. “Hapis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/54-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Başaran, Selman. “Haccâc b. Ertât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/425-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Meğâni'l-Ahyâr fî Şerhi Esâmi'r-Ricâl Meâni'l-Âsâr*. nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmâil. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşraf*. nşr. Suheyl Zekkâr-Riyâd ez-Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1417/1996.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1988.
- Çelik, Ali. “Nuaym b. Hammâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/219. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. 10 Cilt, Mısır: es-Sa'ade, 1394/1974.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi. *Kitâbü'l-Harac*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1399/1979.
- el-Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullâh el-Ğassânî. *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*. nşr. Rüşdî es-Sâlih Mulahas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmûsü'l-Muhît*. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2008.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târih-u Bağdâd*. Nşr. Beşşâr, Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî Du'afâ'ı'r-Ricâl*. nşr. Mâzin Muhammed es-Sirsâvî. 11 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1434/2013.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n Nebevî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 3.Basım, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *el-Ma'ârif*. nşr. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme, 2. Basım, 1413/1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l Kübrâ*. Kahire: Mektebe el-Hancî, 1421/2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*. nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafâ Abdulkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târih*. nşr. Ömer Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn. *el-Eğânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1415/1994.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn. *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*. Müessesetü Dâru'l-Kitâb Yayınları, 1385/1965. <https://ar.lib.eshia.ir/22033/1/319>.
- Kallek, Cengiz. “Kitâbü'l-Harâc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/101-104. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Kandemir, M. Yaşar. “Şemâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/497-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâlî. Çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26. Basım, 2012.
- Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Hüseynî. *el-Mevâiz ve 'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve 'l-Âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihâru'l-Envâr*. 110 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1403/1983.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Huseyn. *Ahbâru'z-Zamân ve min Âbâdihi'l-Hudsân*. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1416/1996.
- en-Nesâ'î, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *el-Muctebâ, es-Sünenü's-Suğrâ*. nşr. Heyet. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Tesîl, 1433/2012.
- Öğüt, Salim. “Ebû Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/260-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Râğîb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Mufredât fî Ġarîbi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412/1991.
- es-Sadr eş-Şehîd, Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî. *Şerh Edebi'l-Kadî li'l-Hassâf*. nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân. 4 Cilt. Bağdâd: Dâru'l-Arabiyye, 1397-1398/1977-1978.
- Safiyyuddîn, Ebû'l-Feth İsâ b. el-Buhterî el-Halebî. *Unsu'l-Mescûn ve Râhatu'l-Mahzûn*. nşr. Muhammed Edîb el-Câdir. Beyrût: Dâru Sâdır, 1997.
- Samed, Vâdih. *Sücûn ve Eseruhâ fî'l Êdêbi'l Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'l Câmîiyyetü li'd-Dirâsâtü ve'n Neşr ve't Tevzi', 1995.
- Şener, Abdülkadir. “Âbık” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r Rusul ve 'l-Mulûk ve Sîlatu Târîhu Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- TDK, Türk Dil Kurumu. Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 01 Kasım 2025. <http://sozluk.gov.tr>.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. “Abbâsîler”. *İslâm Tarihi-II*. Ed. Ahmet Önkâl. 2/23-96. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 5. Basım, 2023.
- Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/26-28. Ankara: TDV Yayınları, 2020.